

OSEBNI SPOMINI V TURISTIČNIH PRAKSAH: NOSTALGIJA IN SAKRALIZACIJA KRAJEV SPOMINA

Izvirni znanstveni članek | 1.01
Datum prejema: 9. 2. 2022

Izvleček: Prispevek problematizira eno temeljnih predpostavk turističnih študij, distinkcijo med biti doma in odmiku od doma, ter se utemeljuje v idejah, da turizem postaja vse bolj običajen. Osvetljuje, kako prakse spominjanja in vračanja na isti kraj prevprašujejo občutek pripadnosti ter kako se v tovrstnih premikih oblikuje in konsolidira izkušnja doma. Skozi avtobiografske spomine prebivalcev Slovenije na osnovi polstrukturiranih intervjujev avtorici odkrivata ključne ambivalence v doživljanju ponavljajočih se potovanj na kraje osebnega spomina, s tem pa krhkost rekonstrukcij (izgubljenega) doma.

Ključne besede: spomin, turizem, nostalgija, dom, sakralizacija kraja, turizem osebnega spomina

Abstract: The paper problematizes one of the basic assumptions of tourism studies, the home-away distinction, and grounds itself in the idea that tourism is becoming increasingly ordinary. It deals with how practices of remembering and returning to the same place question the feelings of belonging, and how the experience of home is invented and consolidated in such movements. Using autobiographical memories of the residents of Slovenia, gathered with semi-structured interviews, the authors grasp key ambivalences in experiencing repetitive journeys to personal memory sites, and thus the fragility of reconstructions of the (lost) home.

Keywords: memory, tourism, nostalgia, home, site sacralization, personal memory tourism

Uvod

O ponavljajočih se obiskih oziroma povratnih potovanjih se je v dosedanjih turističnih študijah že precej razpravljalo, pretežno v okviru upravljanja destinacij in segmentacij turistov ter v povezavi z marketinškimi strategijami zagotavljanja zadovoljstva in zvestobe turistov do destinacije, ki je običajno operacionalizirana z namero ponovnega obiska in priporočila drugim. Poleg tega je bila stalna pozornost v večini obstoječih raziskav usmerjena na prostor kot tak, medtem ko je bil vidik časa, kot opozarja tudi Cresswell (2006: 4), iz razprav o mobilnosti in doživljanju prostora običajno izvzet. Zato se v tem prispevku primarno ukvarjava prav z izkušnjami prostora v odnosu do časa, spomina in praks spominjanja. Namen najinega prispevka je osvetliti, kako prakse spominjanja in ponavljajoči se vzorci fizične mobilnosti na istem kraju, spodbujeni s posameznikovimi avtobiografskimi spomini, vstopajo v prevpraševanje in utrjevanje občutka doma, pripadnosti in identitete. Te premike obravnavava kot rutinirane prakse, s katerimi se vzdržujejo »simbolne ideje dom(ovine)« (Morley 2001: 425), ohranjajo za posameznika osebno pomembni »sveti kraji« ter na novo izumlja izkušnja doma. Odpirava vprašanje, kako avtobiografski spomini oblikujejo našo izkušnjo krajev in rekonstrukcije doma, s tem pa osvetljujeva, kako se osebno spominjanje¹ vedno odvija

»v dinamični transakciji med aktivnim posameznikom in njegovim ali njenim spreminjajočim se okoljem« (Wang 2016: 295). Prav raziskovanje vzorcev ponavljajočih se mobilnosti lahko ponudi novo razumevanje ideje doma v sodobni družbi, analiza specifične dinamike bivanja na eni in premikanja na drugi strani pa nam lahko pomaga razumeti doživljanje le-tega. Če so se dosedanje antropološke razprave že ukvarjale z vprašanji konstrukcij doma v dobi deteritorializacije in povečane mobilnosti (gl. npr. Dawson in Rapport 1998, Williksen in Rapport 2010) ter med drugim raziskovale tudi (simbolne in emocionalne vidike) navezanosti na kraj (gl. npr. Vranješ 2004), najin članek posebej izprašuje povezave med osebnimi spomini, izkušnjo kraja ter (re)konstrukcijami doma, ob tem pa naslavlja slabo raziskano razmerje med turističnimi in neturističnimi vidiki vračanja na kraje osebnega spomina.

Ker se turistične prakse običajno opredeljuje skozi prizmo pobega od normativnosti in vsakdanje rutine ter iskanja izrednih, nevsakdanjih izkušenj, so bile iz hegemonih pogledov na turizem izključene številne bolj vsakdanje in trivialne turistične prakse, kamor sodi tudi t. i. turizem osebnega spomina (angl. *personal memory tourism*) (Marschall 2012, 2014). A veliko turizma je presenetljivo običajnega, pravi Larsen (2019), in v bistvu nič kaj anti-tetičnega našemu vsakdanu. V tem prispevku gradiva na študijah, ki so že utemeljile povezave med (osebnim) spo-

¹ Koncept osebnega spominjanja si sposoja od Aleide Assman (2004), ki govori o štirih formatih spomina za analitične namene: ločuje med a) individualnimi (ali osebnimi ali avtobiografskimi) ter

kolektivnimi, konkretno b) političnimi, c) kulturnimi in d) družbenimi, konstrukcijami preteklosti.

* Andreja Trdina, dr. medijskih študij, docentka, Univerza v Mariboru, Fakulteta za turizem; andreja.trdina@um.si.

** Maruša Pušnik, dr. komunikologije, redna profesorica, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede; marusa.pusnik@fdv.uni-lj.si.

minom, turizmom in prostorom (Marschall 2012, 2014, 2015, 2016), in se osredotočava na ponavljajoča se potovanja na povsem idiosinkratske kraje osebnega spomina, ki so tako ali drugače povezani s pomembnimi življenjskimi dogodki ali življenjskimi obdobji posameznika. Ob tem redke študije turizma osebnega spomina nadgrajujeva tako, da fokus razširjava onkraj perspektive, kako lahko potovanje obravnavamo kot (zgolj) podaljšek procesa spominjanja, kar prepričljivo pokaže že Marschall (2016). Najin cilj je namreč osvetliti in razdelati predvsem potencialna trenja in ambivalentnosti, ki ob vračanju na kraje osebnega spomina spremljajo njihovo doživljanje, s tem pa motnje v »vračanju domov« oz. v občutkih pripadnosti prostoru. Kot pravita Ahmad in Hertzog (2016: 205), bi morali raziskovati ne le glavne okvire spominjanja, ampak tudi spomine, ki v svojih povezavah s turističnimi praksami vključujejo možne pojavitve zatrtih oblik doživljanja.

Turizem osebnega spomina definirava kot širši pojem za opis vseh potovanj, ki jih spodbujajo osebni spomini, in v prispevku uporabljava tudi izraz »turizem vračanja domov«, ki ga razumeva kot modaliteto turizma osebnega spomina. V primerjavi s turizmom domotožja (izv. *homesick tourism*), ki se uporablja predvsem v smislu *Heimat* oz. domovinskega turizma (npr. v primeru izgnanih Poljakov in njihovih obiskov nekdanje Vzhodne Nemčije),² turizem vračanja domov ne povezuje določene skupnosti in določenega kraja, kot to velja za turizem domotožja (Marschall 2016), pač pa povezuje razpršene posameznike in zelo raznolike kraje, ki so jim osebno pomembni za razumevanje svojega mesta v svetu, njihove identitete, doma. Ker je nostalgija vedno mitsko vračanje domov, pravzaprav predstavlja hrepenenje po drugem času, ne po kraju (Boym 2007) –pri turizmu vračanja domov gre torej bolj za neotipljivo srečanje z lastnimi občutki, in ne toliko otipljivo srečanje s krajem kot takim.

Prispevek temelji na etnografski študiji turizma osebnega spomina prebivalcev Slovenije, ki raziskuje, kako se ti spominjajo različnih krajev – turističnih, rojstnih, travmatičnih ipd. Njihove spomine na potovalne izkušnje in doživljanja različnih krajev smo zbrali s pomočjo polstrukturiranih poglobljenih intervjujev, da bi zapopadli »zapomnjene krajine«, saj so se resnični zgodovinski čas

2 Vendar pa je, kot trdi Sabine Marschall (2015: 332, 335), fenomen turizma domotožja, ki je dobro znan v nemškem kontekstu, precej širši pojav, ki vključuje tudi preživele in njihove potomce, ki potujejo na kraje, iz katerih so bili nekoč, bodisi zaradi političnih dogodkov ali naravnih nesreč bodisi zaradi nesreč človeškega faktorja, na silo oz. proti svoji volji odstranjeni. V literaturi se posebej omenja tudi izraz »turizem ostalgije« (za koncept ostalgije gl. Boyer 2006). Po Roberti Bartoletti (2010) je turizem ostalgije motiviran z nostalgijo po poznanem vsakdanjem življenju v nekdanji Vzhodni Nemčiji pred ponovno združitvijo, torej z »občutkom izgube materialne kulture, ki je bila pomembna pri konstruiranju kulturnih pomenov in osebnih identitet« takratnega časa in prostora (Bartoletti 2010: 38; gl. tudi Meinhof in Galasinski 2000).

in kraji za vedno izgubili (Nora 1996). Študija je kulturno in geografsko umeščena ter primarno temelji na domačih turistih, ki se vračajo »domov«, četudi danes v mnogih analiziranih primerih obiski krajev osebnega spomina zaradi razpada nekdanje skupne države predvidevajo prehod državne meje. Prispevek izpostavlja, da je turizem osebnega spomina relevanten za analizo, saj je povezan z bolj vsakdanjimi in trivialnimi oblikami turističnih praks, ki na novo opredeljujejo prevladujoče konceptualizacije doma in hkrati prevprašujejo hegemonne poglede na turizem. Ob razkrivanju ambivalenc, ki so neločljivo povezane s temi premiki, prispevek konkretno identificira tri registre doživljanja tovrstnega turizma vračanja domov: a) posameznikova pogajanja o pripadnosti kraju, b) posameznikovo nihanje med dvema nasprotujočima si vzorcema apropiacije kraja (obiskovanjem in naseljevanjem kraja) ter c) trenja v ritualih in sakralizaciji kraja osebnega spomina. Ugotavljava, da se v fenomenu turizma osebnega spomina artikulira posebno dialektično razmerje med idejo premikanja in pojmovanjem doma. S tem pa problematizirava ustaljene dihotomije, na katerih so do sedaj temeljile turistične študije.

Potovanja onkraj prostora ali obiskovanje spominov: turizem osebnega spomina

Spomini so nedvomno pomemben dejavnik v turizmu, a prepleti turističnih praks in spomina so mnogovrstni in večplastni. Poglobljeno in niansirano razumevanje teh križišč bi nedvomno terjalo več znanstvene pozornosti.³ Zveza med turizmom in spominom se najbolj očitno izraža v dediščinskem turizmu, kjer se zgodovinski kraji, artefakti in kulturne krajine ohranjajo kot »utelešenja kolektivnih spominov in komodificirani za privabljanje turistov« (Marschall 2012: 321). Turizem spomina (angl. *memory tourism*), kot ga označuje Bartoletti (2010), pa se prekriva z dediščinskim turizmom, a se obenem bistveno razlikuje od njega. Medtem ko se dediščinski turizem vrti okoli osebnega obiska opredmetenih krajev in ohranjenih artefaktov, je v turizmu spomina mogoče participirati brez prisotnosti oprijemljivih predmetov ali avtentičnih opredmetenih ostankov zgodovine. Njegovi resursi so namreč utelešeni spomini. Z drugimi besedami, turizem spomina ne potrebuje nujno »znamenitosti, vrednih ogleda«, dokler zagotavlja »nekaj, kar je vredno občutiti«, trdi Bartoletti (2010: 41). Po Norajevih (1996: 1) besedah lahko te kraje, ki jih je vredno občutiti, označimo kot »kraje spomina« (fran. *les lieux de mémoire*), ki nenehno ustvarjajo nove

3 Po mnenju Sabine Marschall (2012: 322) je pomanjkanje literature o presečišču turizma in spomina presenetljivo iz vsaj dveh razlogov: prvič, ta dva pojava sta v praksi tesno prepletena, in drugič, v zadnjih desetletjih se je povečala znanstvena produkcija na ločenih področjih študij spomina in študij turizma, ki raziskujejo vedno bolj specifična nišna področja, medtem ko je povezava med turizmom in spominom ostala zanemarjena.

pomene in nove interpretacije – prostore z rezidualnim občutkom specifične pretekle kontinuitete. Ti kraji spomina delujejo kot mejni kamni pretekle dobe; so trenutki zgodovine, »iztrgani iz toka zgodovine, nato vrnjeni vanjo – ne več čisto živi, a še ne povsem mrtvi, kot školjke, naplavljenе na obali, ko se je morje živega spomina umaknilo« (Nora 1996: 7).

Opiraje se na argumente Roberte Bartoletti in v skladu z idejo spomina kot izrazito subjektivnega in individualiziranega fenomena je Sabine Marschall (2014) razvila koncept turizma osebnega spomina. Slednjega je opredelila kot »obliko potovanja, ki jih motivirajo avtobiografski spomini, osredotočeno na ponovno sledenje/podoživljanje nepozabnih preteklih potovanj; ponovno obiskovanje destinacij, povezanih s ključnimi trenutki v posameznikovem življenju, in načrtno vračanje na kraje, ki so povezani s posameznikovo preteklostjo« (Marschall 2014: 336). Med drugim poudarja njegovo heterogeno in visoko individualizirano naravo, saj ta zaobjema precejšnje razlike v osebnih praksah spominjanja, načinih, kako so takšna potovanja organizirana in iz kakšnega razloga. Ne le konkreten fizični prostor oz. lokacija, pač pa tudi vsako nematerialno izkušnjo je mogoče šteti za kraj osebnega spomina za posameznika in s tem za edinstveno in subjektivno turistično »atrakcijo«, vredno ponovnega obiska za to osebo in njene pomembne Druge. Kot namreč poudarjata Meinhof in Galasinski (2000: 323), spominjanje in vračanje na tako izgubljene, zdavnaj izginule pretekle kraje pripomore tudi k diskurzivni konstrukciji identitet posameznikov. Turizem osebnega spomina pa ni nujno vedno osredotočen na podoživljanje prijetnih spominov; vključuje lahko tudi vračanje na kraje, povezane s travmatičnimi dogodki, kot so nesreče, smrti ljubljene osebe ali druge oblike osebnega trpljenja in izgube (Marschall 2014: 336–337).

Kot induciran s procesi spominjanja se turizem osebnega spomina močno opira na nostalgijo. Hrepenenje po tistem, kar je izginilo, je želja, ki jo nenehno hranijo in krepijo spremembe. Kot je opredelila Boym (2007: 7), je nostalgija »občutek izgube in premestitve«. V skladu z etimološkim izvorom besed, ki v grščini pomenijo dom (*nostos*) in bolečino (*algos*), opisuje trpljenje, ki ga povzroči posameznikova dislociranost in oddaljenost od domovine (Bonnett 2016: 2). Danes pa je nostalgija kot izkušnja izgube razumljena bolj v časovnem kot v prostorskem smislu. Zdi se, da gre za koprnjenje po določenem kraju, v resnici pa gre za hrepenenje po drugem času, trdi Boym (2007: 8). Lahko bi jo obravnavali kot vrednotenje preteklosti, povezano s sedanjim občutkom izgube. Ali kot to preprosto definira Lowenthal (1985, 1989), na nostalgijo lahko gledamo kot na preteklost v sedanjosti. V tem smislu Radstone (2010: 187) govori o nostalgiji kot o »simptomu vsega, kar je bilo izgubljenega, a izraz, ki za tiste, ki se borijo z izražanjem in analiziranjem teh izkušenj, zgosti upanja in strahove, ki se kopičijo okoli njih.«

V slovenskem kulturnem prostoru gre v tem kontekstu omeniti pojav jugonostalgije in na nekdanjo Jugoslavijo vezan turizem (Velikonja 2009, 2012), ki izvira predvsem iz individualnih spominov ljudi na jugoslovanski prostor. Vendar je ta jugonostalgija tudi komercializirana in predstavlja komodificiranje socialistične Jugoslavije (Zei 2000: 192–195). Po mnenju Velikonje (2009: 535–538) ta nostalgija uteleša utopično upanje na boljšo družbo s perspektive nestabilne, negotove in tvegane sedanjosti. Petrović (2007: 270) jo opredeljuje kot reflektivno nostalgijo, saj ne želi ponovno vzpostaviti izgubljene države, ampak predstavlja občutke tistih, ki se niso zmogli identificirati z novimi nacionalnimi postsocialističnimi prostori.

Eno temeljnih izhodišč v študijah nostalgije je prav uveljavljena distinkcija med restorativno in reflektivno nostalgijo, ki jo je koncipirala Boym (2007). Če je na eni strani restorativna nostalgija »poskus osvojitve in prostorizacije časa«, da bi domiselno obnovili mitski kraj, imenovan dom, je lahko reflektivna nostalgija »ironična, nedokončna in fragmentarna« (Boym 2007: 15). Reflektivna nostalgija je bolj individualna, medtem ko je restorativna kolektivistična. V nasprotju z nedavnimi poskusi identificiranja aktivne nostalgije le z njenimi reflektivnimi oblikami Bonnett in Alexander (2013) dokazujeta, da so nostalgije gibljive in prepletene, da lahko njene restorativne in reflektivne oblike soobstajajo in da poleg tega ločevanje na »uradne« in »neuradne« nostalgije ni smiselno, saj se lahko državne prakse obnavljanja preteklosti vzdržujejo v kompleksnem in vzajemno vzdrževalnem odnosu z bolj osebnimi, manj uradnimi vizijami o vrednotenju preteklosti. Ne glede na morebitna nestrinjanja je vsem razpravam skupno to, da nostalgija obstaja v množini, kot trdi Boym (2007). Nostalgija po prostoru določenega zgodovinskega časa se uteleša in odraža v osebnih spominih ljudi oz. v njihovih »miselnih zemljevidih« (Petrović 2007). V današnjih pluralnih in razdrobljenih družbah se vztrajna narava nostalgije neizogibno znova in znova pojavlja v mnogih kontekstih.⁴ Po mnenju Crossa (2015: 14) nostalgija danes »ne povezuje skupnosti ali družine, temveč razpršene posameznike okoli navidezno efemernih stvari, ki so zanje osebno pomembne.« Razkrivanje posebnega značaja sodobne nostalgije, zlasti njenih naracij in rab – tudi znotraj turističnih praks – tako ostaja bistvenega pomena.

O zgrešenih dihotomijah turističnih študij

Zdi se, da fenomen turizma osebnega spomina destabilizira nekatere temeljne dihotomije, na katerih so se nerefleksivno oblikovale sociološke teorije turizma. Zaradi svoje distinktivne narave ponavljajočih se obiskov že poznanega kraja se zdi, da briše konvencionalno razlikovanje v študi-

⁴ O značilnosti sodobnega nostalgičnega diskurza ter o pomenu nostalgije danes, s poudarkom na tem, da je njen afektivni potencial politično pomemben, gl. npr. Petrović (2020).

jah turizma, to je razlikovanje med običajnim (vsakdanom) in izjemnim (turističnim časom). Kraj osebnega spomina je za posameznika gotovo poseben, izjemen, a ta njegov čar izvira prav iz njegovega poznavanja in domačnosti. O intenzivnem razblinjanju meja med turističnimi praksami in vsakdanjimi praksami v sodobnem času razpravljajo mnogi avtorji. V tem kontekstu denimo Craik (1997) opozarja na trend »dediferenciacije« različnih družbenih in kulturnih sfer, zaradi česar prihaja tudi do »zblizevanja ali zamegljevanja turističnih in vsakodnevnih pristočasnih aktivnosti« (Craik 1997: 125), medtem ko Franklin in Crang (2001: 10) poudarjata, da prihaja v današnji globalizirajoči družbi, kjer ljudje postajamo vse bolj mobilni, do »rutinizacije turističnih senzibilnosti v vsakdanjem življenju«. Prav tako se naše vsakdanje življenje preliva v naša potovanja, v smislu, da se ta v precejšnji meri osredotočajo tudi na druženja z družino ali prijatelji, povrh vsega pa naše vsakdanje rutine vse bolj prežemajo in strukturirajo tudi naše turistične prakse (Cohen in Cohen 2012: 2182).

Še pomembneje je, da turizem osebnega spomina problematizira v turističnih študijah predpostavljeno binarno distinkcijo med domom in odmikom od doma, s čimer izpodbija uveljavljeni model ture oz. krožnega potovanja (dom – odmik od doma – vrnitev domov). Franklin in Crang (2001: 12) v pronicljivi razpravi o problemih v turističnih študijah tako poudarjata, da obstaja precejšnje število ljudi, ki jim je turistična destinacija postala dom in vsakdan. Pri tem se konkretno sklicujeta na študijo Karen O'Reilly o britanskih turistih v španski regiji Costa del Sol, v kateri ta razkriva raznolikost njihovih izkušenj in odnosov z državama, ko nekatere opiše kot prave »turiste rezidente«, druge pa kot zgolj obiskovalce z občasnimi premiki med Španijo in Britanijo (O'Reilly v Franklin in Crang 2001: 12).

Na soroden način se Haldrup (2004) osredotoča na bolj vsakdanji tip turizma in analizira počitnikovanje v lastniških počitniških domovih kot specifično turistično prakso na Danskem ter v takšni turistični praksi izpostavlja različna »potovanja v bivanju« in »bivanja v potovanju«. Kategoriji doma in odmika od doma sta v teh primerih postali zelo nejasni in izmuzljivi. Tako je tudi v primeru turizma osebnega spomina, saj nostalgčni izleti predstavljajo tako potovanje stran od doma kot hkrati pot domov v smislu vrnitve k »mitskemu« domu. Z besedami Susanah Radstone (2010) lahko ta bilateralna nostalgčna potovanja na kraje osebnega spomina in nazaj opredelimo kot »vračanja domov in odhajanja od doma«. »Sodobna nostalgija je žalovanje za nemožnostjo mitske vrnitve, za izgubo 'začaranega sveta' z jasnimi mejami in vrednotami,« kot trdi Boym (2007: 12). Sentimentalna potovanja, osnovana na osebnih spominih, tako zagotavljajo dinamičen kontekst takšnega mitskega vračanja, saj popotnikom omogočajo poskuse apropiacije krajev iz preteklosti, ki so zanje osebno pomembni, a nič več dosegljivi.

Zgoraj izpostavljene dileme in njihove implikacije za študije turizma so bile obširno obravnavane že v okviru nove paradigme mobilnosti (Urry 2000; Sheller in Urry 2006; Hannam 2009). V tem kontekstu je bilo večkrat poudarjeno, da sprememba paradigme signalizira »konec turizma«. Kot poudarjata Cohen in Cohen (2012: 2181), je postopno brisanje meja med različnimi oblikami mobilnostmi povzročilo »dediferenciacijo« področja turizma od drugih mobilnosti, kot so na primer diaspora, dnevna mobilnost na delo in z dela, delovne ali upokojitvene migracije, življenjskostilne mobilnosti, obiskovanje lastniških počitniških domov in podobno. Toda v svoji ostri polemiki o neproblemiziranem vključevanju mobilnosti v turistične študije Doering in Duncan (2016) zagovarjata, da bolj niansirano ponovno branje filozofskih predpostavk mobilnosti na koncu namesto premika naprej in popolne opustitve koncepta turizma pravzaprav nakazuje bolj reflektirano vrnitev nazaj k študijam turizma. Po njunem mnenju razmišljanje skozi paradigmo mobilnosti pomeni kritično vrnitev k turističnim študijam, tokrat z multipliciranjem pomenov, rab, funkcij in premikov turizma(-ov) (Doering in Duncan 2016). V svojih prizadevanjih za destabilizacijo konvencionalnega turističnega raziskovanja se je tako »mobilnostni obrat« za same turistične študije nedvomno izkazal za produktivnega, še posebej s svojim poudarkom na raznolikosti in kompleksnosti premikanja v sodobnih družbah.

Metodologija

Predstavljena študija je eksplorativna in zasnovana tako, da sledi kvalitativnemu, interpretativnemu pristopu. Temelji na empiričnih podatkih, zbranih s pomočjo intervjujev s slovenskimi informatorji, ki se redno vračajo na individualno specifične kraje osebnega spomina. Vključuje 124 poglobljenih intervjujev, identificiranih z vzorčenjem po principu snežne kepe, ki so jih individualno izvedli študentke in študenti zadnjega letnika dodiplomskega študija pri predmetu Mediji in kolektivni spomin na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani v študijskih letih 2017/2018, 2018/2019 in 2019/2020. Študentke in študenti so bili iz celotne Slovenije, njihova naloga pa je bila, da intervjuje opravijo v domačem okolju, zato so bila vstopna mesta vzorčenja geografsko razpršena. Usposobili sva jih in jim dali natančna navodila, kako poiskati informatorja ter kako izvesti poglobljen intervju. Pripravili sva protokol polstrukturiranega intervjuja, ki jim je pomagal pri vodenju pogovora. Intervjuvanci, večinoma starši, stari starši ali drugi družinski člani študentov, so pripovedovali o svojih potovalnih vzorcih, povezanih z osebnim spominom, o pomenu krajev osebnega spomina ter o svojih konkretnih izkušnjah ob ponavljajočih se obiskih. Intervjuji so trajali približno eno uro in so skupaj zagotovili približno 600 strani prepisov oz. empiričnega materiala. Da bi identificirali ponavljajoče se vzorce v empiričnih podatkih, sva opravili kodiranje in tematsko analizo prepisov. Ta ni bi-

la podvržena nobenemu teoretičnemu modelu, temveč je bila namenjena povsem odprtemu kodiranju, pri čemer je bil namen slediti razpršenim izkušnjam intervjuvanecem ter prepoznavati ponavljajoče se vzorce v njihovem doživljanju, kar bi prispevalo k razumevanju kompleksnosti fenomena turizma »vračanja domov« in zlasti njegovih ambivalentnosti. Skladno z etiko raziskovanja sva v prispevek vključene izjave intervjuvancev anonimizirali. Praksa evociranja spominov kot kvalitativna raziskovalna terenska metoda (gl. Hanna idr. 2015) nama je tako pomagala rekonstruirati tista pretekla obdobja in kraje, ki so predmet posameznikovih potovanj. Ta prispevek temelji na osebnih prikazih t. i. vračanja domov v specifičnem družbeno-kulturnem kontekstu. Pripovedi o obiskovanih krajih osebnega spomina tako nujno vključujejo tudi zgodovinski prikaz družbenoekonomske preobrazbe slovenske družbe, kot se ta artikulira v osebni izkušnji in spominih intervjuvancev. Sicer nenaključni, a geografsko razpršen vzorec intervjuvancev je bil relativno uravnotežen po spolu, pri čemer je bila večina informatorjev srednjih let ali starejših. To se sklada s predpostavko podobnih dosedanjih raziskav, da so si starejši posamezniki nabrali bolj splošne življenjske izkušnje in tudi več turističnih izkušenj, zato bodo bolj verjetno reflektirali spomine na lastno preteklost in se potencialno podali na povratna potovanja (Marschall 2014: 340). Za intervjuvance so bile tovrstne nostalgичne ture drugače le ena izmed potovalnih izbir v sicer bolj ali manj širokem spektru turističnih praks. Zaradi izrazito individualizirane narave turizma osebnega spomina je študija predvidela precejšnjo raznolikost v pogovorih omenjenih krajev osebnega spomina. Iz pripovedi intervjuvancev pa kljub vsemu lahko prepozna tri prevladujoče kategorije osebnih potovanj, ki so distinktivno motivirane z avtobiografskimi spomini. Najprej so to obiski krajev, povezanih s posameznikovim otroštvom ali s predniki, najpogosteje potovanja v rojstni kraj, neredko tudi v drugo državo (večinoma v sosednje države Slovenije, kot so Hrvaška ali druge države bivše Jugoslavije). V drugem primeru gre za obiskovanje lastnih počitniških domov ali pa za ponavljajoče obiske nekdanjih počitniških destinacij, osredotočenih na podoživljanje nepozabnih prejšnjih potovanj (mnogokrat izjemnih prav zaradi pomembnih življenjskih dogodkov, kot so zaroke itd.). Med primeri je bilo zelo malo takih, ki so bili povezani s slabimi ali travmatičnimi osebnimi spomini (med zabeleženimi so na primer življenje v nasilju ali revščini, eksplozija bombe med vojno, nesreče v otroštvu, tragična smrt brata, smrt staršev), vse te pa lahko navsezadnje umestimo v prvo kategorijo obiskovanja krajev iz otroštva. Z uporabo interpretativnega pristopa želiva očitati in razkriti pogosta protislovja pri doživljanju krajev osebnega spomina, ne glede na njihovo vrsto, in tako identificirati ključne registre ambivalenc ob »vračanju domov«, kot se kažejo v pripovedih intervjuvancev.

Ambivalentnosti turistične prakse »vračanja domov«

Analiza poglobljenih intervjujev osvetljuje specifično turistično prakso ponavljajočih se obiskov krajev osebnega spomina, ki se pojavlja v sodobnem času in je tesno vezana na osebno spominjanje. Cilj najine študije je predvsem prepoznati in pojasniti ambivalence tovrstnega turističnega vračanja »domov« kot vztrajnih poskusov, a obenem tudi poskusov nezmožnih mitske vrnitve/obnove izgubljenega doma, pri čemer gre za izkušnje potovanja na pomemben kraj osebnega spomina, mnogokrat za dejansko vračanje v rojstni kraj ali kraj svojega otroštva. Osredotočili sva se predvsem na najizrazitejša trenja in ambivalence v spominjanju in s tem v razumevanju sebe in tudi kraja, kamor se ljudje redno vračajo, pa tudi na ponavljajoče se nedoslednosti v posameznikovem doživljanju in apropiaciji kraja osebnega spomina. Rezultate študije sva klasificirali v tri razdelke, v katerih razkrivava ključna protislovja turizma »vračanja domov« ali t. i. nostalgičnega turizma, ki jih lahko identificirava v poglobljenih naracijah o ponavljajočem se vračanju na kraje osebnega spomina. Spomin in turistična praksa sta tukaj tesno prepletena, saj sicer idiosinkratski in svojevrstni kraj osebnega spomina za posameznika vzpostavljata kot njemu pomembno turistično destinacijo. Izbrane ilustrativne izjave, vključene v predstavitev rezultatov spodaj, predstavljajo sicer le manjšino sogovornikov, a zastopajo vrsto sorodnih naracij v analiziranem empiričnem materialu.

Prva ambivalenca: Nostalgična popotovanja in razočaranja

V svojih osebnih pričevanjih o specifičnih krajih spomina, kamor se kot k izgubljenemu domu nostalgično redno vračajo, intervjuvanci praviloma izražajo precejšnje razočaranje nad svojim »svetim krajem«. Pričevanja sodelujočih kažejo na tri različna neugodja ob vračanju na isti kraj: prvi je občutek obveze, ki popotnika veže na ta kraj poleg močne afektivne navezanosti, drugi je globok občutek izgube, medtem ko spoznavajo, da so se stvari radikalno spremenile, in tretji je vtis, da ne spadajo več v ta kraj zaradi svojega razdeljenega habitusa. Poglejmo si podrobneje perpleksije te spominske vsidranosti in čustvene navezanosti na kraje spomina.

Ne samo čustvena navezanost na kraje osebnega spomina, ampak velikokrat tudi vztrajen občutek odgovornosti oz. dolžnosti do določenega kraja je tista kombinacija, ki je značilna za popotnike osebnega spomina. Poleg odhodov na prostočasne izlete, da bi obiskali kraje svojega otroštva ali kraje svojih najdražjih, ki tam morda še živijo, in da bi pri tem (iz)našli neke občutke domačnosti, se mnogi pravzaprav počutijo obvezani obiskati te kraje. Pri izpričevanju svojih spominov mnogi poročajo, da te kraje redno obiskujejo, da bi pomagali pri opravih na domačiji (če

navedeva primer, širša družina se je vsako leto zbrala na domačem kraju in spravljala seno). Takšni ponavljajoči se obiski se jim mnogokrat zdijo bolj nuja kot pa izbira. To, kar tukaj označujeva kot občuteno nujnost ali oblicaj, je navsezadnje prav tako močno pogojeno s čustveno navezanostjo na kraj, a se opazno artikulira predvsem v izjavah, iz katerih se da sklepati, da se ti premiki od njih pričakujejo, in ne toliko, da po njih sami hrepenijo. Obiski starega domačega kraja tako na primer postanejo rutinska obveza: »*Moja mati mi velikokrat pridiga, naj gremo obiskat [...], pa je časa vedno manj. Tudi onadva gresta le še bolj rutinsko obiskat Kraljevac, le še za dan spomina na mrtve, pa še to zelo na hitro in površno*«, kot poroča T. M. (ženska, stara 47 let). Podobno poročajo lastniki počitniških hišic – da je njihovo potovanje tja večkrat stvar nuje (npr. poskrbeti za vodo, vrt in okolico) in ne želje kot take. Zatrdiva torej lahko, da je tisto, kar veže najine popotnike na osebne kraje spomina, da se tja vedno znova vračajo, nekakšna specifična oscilacija med obvezo in hrepenenjem, med dolžnostjo in čustvi do kraja.

Poleg tega so družbene in materialne preobrazbe doma ter infrastrukturni napredek kraja turistično prakso vračanja domov pogosto spremenile v precej zmedeno, tudi bolečo izkušnjo.

Ko sem se nazadnje vrnila, sem imela občutek, da to ni več kraj, v katerem sem nekoč preživljala svoje počitnice. Spomin na nočno pustolovščino po figovem nasadu je boleč, saj tega danes ni več. Na njegovem mestu stojijo vikend hišice. (M., ženska, stara 48 let)

Drugače me je presenetila rast mesta, ko sem odšel iz Teslića, je obstajal samo en hotel, zdaj pa jih je že več kot pet. Pa veliko stavb so že podrli, samo naša osnovna šola še stoji. Čeprav mislim, da je stavba zdaj prazna. [...] Tudi odnosi do drugačni. Ko smo srečali znanca na cesti, smo odšli skupaj v gostilno, vsi zbrali denar in skupaj nekaj popili. Zdaj, ko so slabe penzije, pa so tudi odnosi odtujeni, znanci na ulicah se obračajo stran, ko te zagledajo. Tudi naša generacija iz Teslića je skoraj neobstoječa. Veliko jih je že umrlo, večina pa se je odselila na različne konce sveta. Tako da sploh ne poznam več ljudi, ki živijo v Tesliću. (J., moški, star 68 let)

Takšna srečanja s krajem osebnega spomina so pravzaprav manifestacije reflektivne nostalgije, kot jo definira S. Boym (2007), torej neke vrste kontemplativne nostalgije, ki popotnikom pomaga razmišljati o dvoumnosti sprememb. Razkriva, da si hrepenenje in kritično mišljenje nista nujno nasprotujoča, saj afektivno spominjanje ni nujno izolirano od kritične refleksije. Reflektivna oblika nostalgije po S. Boym (2007: 13) temelji na hrepenenju samem in tako odlaga vračanje domov. Vendar pa v poskusih, da bi izgubljeni dom, univerzalne vrednote in tradicijo kljub temu »transzgodovinsko« rekonstruirali, takšno osebno spominsko delo prispeva tudi k restorativni nostalgiji

pripovedi. Nostalgije se namreč prepletajo in soobstajajo v posameznikovem iznajdljivem začrtovanju izgubljenega doma, v varovanju le-tega in hkratnem dvomu vanj. Za posameznika vsak ponovni obisk takega kraja predstavlja neke vrste poskus obnovitve vrednot in refleksivnega pogajanja med preteklostjo in sedanostjo. Kot je prikazano v zgornjem primeru, so se kot odgovor na zlom preteklih oblik družbene solidarnosti in kohezije v kraju oblikovale nove oblike odnosov in nove skupnosti, za katere pa informator ugotavlja, da jim ne pripada več. Te napetosti med krajem samim in odnosi, kot se jih spominjajo, ter novo topografsko in družbeno realnostjo povzročajo prelome v sakralizaciji kraja, kar pa izzove dodatno razočaranje med najinimi intervjuvanci.

Hodim okoli hiše ter si ogledujem detajle in probam najti nekaj takega, kar je še ostalo od takrat – čeprav tistega večinoma ni več. Ostalo je le še neko zgornje okno, ki je še vedno isto. To vedno opazim. (L., ženska, stara 71 let)

Posest je podedoval moj nečak, s katerim nimamo najboljših družinskih odnosov. Prav zaradi tega ne hodim več tja, saj imam občutek, da ne spadam več tja. [...] Kar nekaj se je spremenilo, že od takrat, ko sem se jaz odselila od tam. Sploh pa od takrat, ko je moj nečak prevzel kmetijo. Moj nečak in njegov sin namreč želita kmetijo prenoviti in jo spremeniti v turistično kmetijo [...]. Čisto drugače je kot takrat, kot sem bila majhna. [...] Mislim, da bi se počutila kot tujec v svojem domu, kot da sem odveč. (F. J., ženska, stara 83 let)

Zdi se, da se mnogi težko ponovno umestijo v kraj tudi zaradi transformacij lastnega habitusa kot sistema dispozicij, ki so posledica okoliščin obstajanja, njihovega dotedanjega življenjskega trajektorija in nakopičenih življenjskih izkušenj. Intervjuvanci so namreč poročali o izkušnjah neugodja ob vračanju na isti kraj po toliko letih, kot da tja ne spadajo več. Habitus kot »sistem generativnih shem« po Bourdieuju (1980/2002, 94) usmerja prakse posameznika, generira strategije praktičnega delovanja posameznika in njegovega obvladovanja družbenih situacij. A habitus je dinamičen, prepusten in odziven na to, kar se dogaja okrog njega, piše Reay (2010, 76). Nove okoliščine, na katere habitus deluje, so prav tako ponotranjene in pomembne v samem formiranju habitusa, ko so dodane tistim iz pretekle socializacije. Mnogi so v letih ponavljajočih se obiskov kraja tako prišli v stik z najrazličnejšimi kulturnimi registri, se soočili z različnimi družbenimi sferami (poklicnimi, izobraževalnimi) in pridobili nove življenjske izkušnje, zaradi katerih se je njihov habitus neizogibno preoblikoval, s tem pa njihove dispozicije, prakse in odnos do sveta. Kljub temu pa novo pridobljeni (kulturni) kapital ne zabiše nujno prejšnjih dispozicij v celoti, zato je v takih primerih bolj primerno govoriti o prelomljenem ali razdeljenem habitusu, ki je notranje protisloven in fragmentiran (Reay 2010). Zaradi tako razdeljenega habitusa

ljudje dostikrat doživljajo disonanco s samim seboj in občutek neuglašenosti, tujosti, odsotnosti pripadanja, ko so soočeni z osebnimi kraji spomina. Razdeljen habitus na ta način povečuje možnosti, da vsak ponovni obisk postane zanje situacija ponovnega nestičišča oz. ločitve (namesto združitve s krajem), kar v posamezniku pripelje do vsakič novih prizadevanj, da bi se pomiril s svojo (ne)pripadnostjo kraju.

Verjamem, da bi bila slabe volje. Predvsem zaradi propadajočih hiš in pa ljudi, ki so včasih živeli tam in jih danes ni več. Poleg tega smo danes z ljudmi, s katerimi smo bili včasih dobri prijatelji, danes le znanci ali celo neznanci, kar je tudi precej žalostno. (M. D., ženska, stara 44 let)

Takrat se mi je zdel Portorož ogromen, sedaj pa se mi zdi vse nekoliko manjše. Morda tudi ni tiste topline, ki sem jo čutila, ko sem bila mlajša, saj je v mestu preveč ljudi in nimam več občutka, da je to moje mesto, kot sem ga imela včasih. (S. Š., ženska, stara 46 let)

Glede na zgoraj opisana nelagodja lahko številne ponovne obiske krajev spomina razumemo v smislu soočenja. Zdi se, da vzbujajo bodisi 1) dileme glede obveznosti napram želji po obisku, 2) pogajanja med krajem spomina in odnosi, kot se jih spominjajo, ter novo topografsko in družbeno realnostjo, ali 3) izkušnje kulturne vrzeli, saj so kot popotniki z razdeljenim habitusom in spremenjenimi kulturnimi dispozicijami potopljeni v za njih stare kulturne kontekste. Vsa ta soočenja s kraji spomina in posledična raznovrstna razočaranja tako ilustrirajo vse bolj zapleten preplet pripadnosti nekemu kraju in odtujenosti oz. odmaknjenosti od njega.

Druga ambivalenca: Med obiskovanjem turističnega kraja in naseljevanjem mitskega doma

V intervjujih opažava tudi nedoslednosti glede prisvajanja kraja spomina in načina povezovanja s prostorom kot takim. Izkazalo se je, da potovanja po poteh osebne spomina označuje nenehna razpetost med obiskovanjem kraja ali navigiranjem popotniške ture na eni strani ter naseljevanjem kraja kot mitskega doma na drugi kot dvema nezdržljivima logikama prisvajanja kraja. Glede na anekdotične izjave intervjuvancev se zdi, da je turizem osebne spomina kompleksna kombinacija obeh vzorcev mobilnosti, saj se posameznikovo prisvajanje kraja razteza med naseljevanjem kraja kot doma in obiskovanjem tega kraja kot turistične destinacije.

Najprej si oglejmo izjave, ki so ilustrativne za logiko naseljevanja kraja. Ta način apropiacije kraja je povezan predvsem z vsem preprostim in običajnim na destinaciji kraja spomina, najpogosteje z običajnostjo osebnih odnosov z bližnjimi (namesto z opazovanjem in dokumentiranjem samega popotovanja). To je razvidno iz naslednjega

opisa: »*Takrat smo bili kot družina zelo povezani, ves čas smo preživeli skupaj, ob ali v jezeru, ob pohajkovanju po Bledu, gozdovih, starša sta bila prosta obveznosti in dobre volje, moj oče je dobesedno žarel*« (M., ženska, stara 51 let).

V zvezi s tem je treba večino aktivnosti, ki se odvijajo na kraju, obravnavati v funkciji rekonstrukcije doma in s tem kot del skupnega projekta (po)ustvarjanja občutka domačnosti. V intervjujih sva zasledili še, da je mogoče kot del tega šteti tudi druženje s širšimi družinskimi člani z namenom ponovnega povezovanja družine. Zdi se, da se ti občutki, ki temeljijo na čustvenih naložbah in afektivnih navezanostih, kako si turisti prisvojijo kraj kot svoj nikoli dosežen (mitski) dom, sprožijo spontano. V tem oziru je ilustrativna naslednja izjava: »*Ko se pripeljemo v pristanišče [v Pulju] in na desni zagledam že tolikokrat videno areno iz rimskih časov, se na nek način počutim spet doma*« (S., ženska, stara 46 let).

Poleg tega nekateri intervjuji razkrivajo eksplicitna prizadevanja, da bi počitnice simbolično udomačili in na ta način zavestno spremenili počitniški kraj v dom. Na ta način S. (ženska, stara 46 let) opisuje, kako imajo v stanovanju v Pulju na Hrvaškem, kamor se vsako leto vračajo, podboj na vratih, na katerem vseskozi merijo višino svojih otrok, tako da na okvirju že zmanjkuje prostora. Pripoveduje še, kako pogosto pelje hčerki na sprehod v park, kamor je tudi njo vodila babica, ko je bila še majhna. Ta pričevanja jasno kažejo, da v naseljevalnem načinu prisvajanja krajev ti niso cenjeni zaradi svojih inherentnih lastnosti, temveč zaradi sposobnosti, da služijo kot varno zatočišče za družino, v katero družina lahko vpiše sebe in svoje družbene vloge, kot pojasnjuje Haldrup (2004: 444).

Udomačenje kraja se odraža tudi v ponavljajočem se vzorcu običajnih dnevnih rutin – rutin, ki bi se pojavljale tudi v njihovem vsakdanjem življenju doma. Zdi se, da nakopičeni spomini intervjuvance in njihove sopotnike vpisujejo v okvir skupnega vsakdana.

Vsak dan mine praktično enako. Dopoldan prebirava časopise, potem skuhava kosilo, popoldan greva na plažo, ob večerih pa se sprehodiva po mestu. Vsako leto tam praznujemo tudi obletnico poroke in nekako sva se navadila, da me mož počasti s kosilom v posebni restavraciji, kamor hodiva od poroke naprej. (J., ženska, stara 83 let)

Njihov projekt vračanja domov se kaže tudi v tem, kako so predstavljeni njihovi odnosi z domačini. Mnogi namreč poročajo, da so si med domačini pridobili nove prijatelje ali se naučili njihovega jezika.

Ponavadi se na istih mestih ustavljamo, vemo, kje je dobra kava [...]. Dolga leta je bil isti gospod, ki je pekeli vafle. (B. P., moški, star 53 let)

Tja se vračam zaradi ljudi. Na otoku sva spoznala veliko domačinov, ki jim danes lahko rečeva prijatelji. Sprejeli so naju in tam se resnično počutim kot doma. [...] Ver-

jetno zaradi tega, ker se ne obnašava kot turista, ampak želiva resnično spoznati ljudi in njihovo tamkajšnjo življenje. (B., ženska, stara 51 let)

Tisto, kar popotnikom omogoča, da se seznanijo s krajem dopustovanja in ga udomačijo, so tudi tako imenovane »umirjene oz. sproščene mobilnosti« (Haldrup 2004: 445). Najini intervjuvanci v tem kontekstu poročajo o vsakodnevnih jutranjih sprehodih, ki se končajo v zmeraj istem lokalni že vseh 15 let – »S seboj vedno vzameva dežnik in sladkarije, za prvo pomoč« (I., ženska, stara 78 let) – ali s kopanjem v zgodnjih urah, »ko si morje deliva le z morskimi živalmi« (B., ženska, stara 51 let), pri čemer omenjajo prednosti samote in svež zrak.

Opisani način naseljevanja kraja je kljub temu pogosto prekinjen z nasprotno logiko prisvajanja kraja, to je logika obiskovanja kraja oziroma navigiranja popotniške ture, kar je povezano s praksami ogledovanja in iskanja poti (Haldrup 2004). Ta način se med drugim kaže v načrtovanju poti ali organizaciji izletov po okolici kraja.

Enkrat je bilo slabo vreme in nam je bilo dolgčas, pa smo se odločili, da gremo v Švico, v Ženevo na kavo. Štiri ure smo se vozili v eno smer. Tam je bilo 30 stopinj, v Val Thorensu pa je snežilo. (B. P., moški, star 53 let)

Kadarkoli smo v Puli, vedno obiščemo pokopališče, kjer je pokopanih nekaj sorodnikov. Praviloma se odpeljemo tudi do 10 km oddaljenega Medulina, saj smo tam veliko časa preživeli že, ko sem bila majhna. Seveda se sprehodimo skozi mesto in gor do gradu. (S., ženska, stara 46 let)

Potovanje na koncu pridobi svoj pomen skozi določene točke, ki jih popotniki obiščejo na svoji poti nenačrtovano ali skozi navigacijo specifičnih postojank, ki so pri vsakem obisku enake. V vsakem primeru gre za nekakšno zbirko osebno pomenljivih znamenitosti, ki si jih prisvajajo skozi dominanten turistični pogled. Te točke ogledov (na kraju samem ali v njegovi okolici) namreč terjajo trud preračunavanja časa in načrtovanja, predvsem pa spreminjajo naravo počitnic iz naseljevanja kraja v obiskovanje oz. ogledovanje kraja. Ključen vidik obiskovanja je prav občudovanje in beleženje pokrajine v obliki zajemanja različnih turističnih razgledov, kar ponazarja sledeče pričevanje informatorke M. (ženska, stara 51 let), ko ta opisuje svoje ure ob Blejskem jezeru: »Opazovanje barv v jezeru, odsevov dreves in neba na gladini [...], opazovanje rib v jezeru, igra razigranih psov, lomljenje sončnih žarkov na vodni površini [...] in ta neopisljiva zelena z modro jezerske vode, ki neskončno pomirja.« Podobno o zajemanju specifičnih turističnih pogledov (tudi v obliki fotografij, video posnetkov, spominkov) pripoveduje spodnja izjava:

Pozoren sem bil na napis na zidu. Spomnil sem se, da so ga dali napisat prav času, ko sem bil z družino na plaži, in sicer je na njem pisalo: Čevapčiči, ražnjiči – ganzen Tag! Napis se še vedno vidi, čeprav je že zelo obledel. Sicer pa je star 30 let. Na koncu sem šel pogledat dom,

ki razpada. To sem že vedel, ker sem bil tu že parkrat po tem. Posnel sem kratek video, ko sem dom obhodil. Potka, ki je bila nekoč kamnita, je zdaj povsem zaraščena. Spomnil sem se kraja, kamor so hodile kuharice iz kuhinje kadit. (D., moški, star 55 let)

Če povzameva, zgoraj navedeni različni odgovori jasno kažejo, da gre pri izletih na kraje osebne spomina za neko nestabilno ravnovesje med dvema nedoslednima vzorcema mobilnosti, med naseljevanjem kraja kot doma in obiskovanjem kraja oziroma navigiranjem ture po kraju. Zato se ti izleti običajno končajo kot krpanka različnih orientacij do samega kraja: navigacija ture, dokumentiranje potovanja in občudovanje pokrajine v skladu s turističnim pogledom na eni strani nasproti naseljevanju kraja z uživanjem v njegovi poznanosti in običajnosti osebnih družbenih odnosov ter s tem v konstrukciji občutka domačnosti na drugi strani. Zdi se, da so prehodi med tema dvema načinoma prisvajanja kraja včasih analitsko zahtevni za razločevanje – včasih gre za en tip, včasih za drugega. To pa nakazuje predvsem to, da so za popotnike povezave in stiki s krajem v praksi običajno dvoumne in zapletene.

Tretja ambivalenca: Prelomi v ritualih in sakralizaciji kraja

Da bi razumeli tretjo ambivalenco, morava najprej pojasniti temeljna koncepta rituala in sakralizacije kraja. Ritual po Rothenbuhlerju razumeva kot komunikacijski fenomen, »je prostovoljni performans primerno strukturiranega vedenja s ciljem simbolnega učinkovanja ali sodelovanja v resnem življenju« (Rothenbuhler 2016: 77). Ritual je vedno delovanje in se uprizarja, vedno je nekaj zavestnega in torej prostovoljnega, poleg tega je pri njem vedno nekaj družbeno strukturiranega, saj vsebuje estetski ali ekspresivni element. Ko govorimo o turističnih študijah, lahko rečeva, da je mogoče ritual prikladno vezati na turistične prakse, saj je v vsaki turistični praksi nekaj ritualnega. Zato popotovanja najinih intervjuvancev po krajih osebne spomina razumeva v konceptih rituala, njihova popotovanja so visoko ritualizirana in izvajana ponavljajoče se. Še več, ta ritual povezuje s sakralizacijo krajev, na katere se najini intervjuvanci tako radi vračajo. Koncept sakralizacije kraja si sposojava od MacCannella (1976), ki opisuje, kako se nek kraj skozi pet faz transformira v turistično atrakcijo.⁵ V procesu preoblikovanja kraja v turistično atrakcijo ta kraj na nek način postane sveto mesto, kar je v najini raziskavi razvidno predvsem iz tega, da ne postane nujno splošno sakralizirano mesto za širšo družbo, ampak se to odraža bolj na mikro nivoju, ko specifičen kraj postane sveto mesto za posameznika zaradi njegovih

5 Teh pet faz je: poimenovanje kraja, uokvirjanje in povzdigovanje kraja, ustoličenje kraja oziroma vpisovanje pomembnosti v sam kraj, mehanska reprodukcija in družbena reprodukcija kraja (MacCannella, 1976).

osebnih spominov. Fine in Speer (1985) dodajata, da korelati vseh teh faz obredno in na nevsiljiv način spremenijo nek kraj v cenjeno kulturno (v najinem primeru bolj osebno) znamenitost. In pri tem prihaja do dveh procesov – do ritualne preobrazbe kraja v sveto mesto za posameznika in do ritualne preobrazbe popotnikov v vdane častilce tega kraja. Če si poglobimo pogledamo tretjo ambivalenco, se večina ponavljajočih se razlag za vrnitev na kraj spomina v intervjujih pričakovano nanaša na spomine, čustva in navezanosti na kraj, hkrati pa intervjuvanci poudarjajo zelo nenavadne in intimne podrobnosti potovanja. Kot trdi Sabine Marschall (2015: 345), »spomin in pomen nikoli nista sama po sebi vezana na predmete ali vpisana v kraje; ti se vpisujejo v njih in vzdržujejo prek komuniciranja in performativnega delovanja.«⁶ To dobro izkazujejo tudi sledeča pričevanja: »Vedno se usedem na kamniti zid terase, kjer kot otrok nisem smel sedeti, in podoživljam tiste čase, ko mi to ni bilo dovoljeno, saj je ograja kar precej nevarna« (J., moški, star 70 let). »Šel sem na sprehod po povsem enaki poti, kot sem to počel s starši, šel sem celo v isto slaščičarno, kamor smo hodili običajno na sladoleđ. Potem sem krenil na plažo, na iste skale, kjer smo se vsak dan sončili« (D., moški, star 55 let).

Spomin v tem smislu ne strukturira le specifičnih rab kraja v obliki ponavljajočih se performansov, temveč tudi določa prevladujoče rutine na sami poti do kraja. Splošno težnjo intervjuvancev k temu, da se držijo znanega, pa lahko zasledimo tudi v korakih načrtovanja in priprave na potovanje: »Moja mati je vedno spekla potico ... Za tisto potico se je vedno izjemno potrudila. [...] Moj oče je imel zanimivo navado, da je vedno temeljito očistil našo oranžno stenko; tik pred prazniki je tudi v največjem snegu 'glancal' avto, da se je svetil« (T. M., ženska, stara 47 let).

Kot izhaja iz pripovedi intervjuvancev, osebni spomin pri vsakem ponovnem obisku priključuje že uveljavljene načine oz. vzorce interakcije s predmeti, ljudmi in prostorom.

Vedno gremo najprej na pokopališče [...], nato obiščemo prijatelje, ki živijo izven Mozirja. Ponavadi gremo na kosilo v Pr Pek, kjer sem v otroštvu oboževala tamkajšnje pice, če pa nismo tako lačni, gremo pa v pekarno Miš Maš, kjer imajo po mojem mnenju še danes najbolje sendviče. Velikokrat gremo tudi v okolici na sprehod. (M., moški, star 77 let)

Tradicionalno smo se najprej ustavili v Murski Soboti, kjer smo obiskali eno izmed mojih sester. Vsi se je spominjo po tem, da je imela za domačo žival papagaja, ki je preklinjal enako kot ona. Kasneje smo se ustavili pri dveh bratih, kjer smo imeli manjšo pogostitev ter srečanje z ostalimi družinskimi člani. Poleg tega smo skupaj odšli tudi na grob staršev in ostalih pokojnih bratov in

sester. Potem smo se skupaj odpravili v rojstno hišo, ki jo je vzdrževala ena od sester, ter se tam družili do večera. Včasih smo se zaklepetali predolgo v noč in zato tam tudi prespali. Naslednji dan smo se poslovili od vseh in v času kosila odšli nazaj proti Ljubljani. Vendar smo se čisto vsakič v Murski Soboti ustavili v eni izmed restavracij, ki jo je vnukinja oboževala. Vedno je hotela dunajski zrezek in pobarvanke, ki so jih nudili kot zabavo za otroke. Potem ko smo se vsi nabarvali in nahranili, smo se v napol spanju vrnili v Ljubljano. (J. F., ženska, stara 77 let)

Izkušnjo kraja najini intervjuvanci tako artikulirajo predvsem prek opisovanja ritualiziranih oblik interakcije z ljudmi, predmeti in prostorom kot takim. In ravno kulturno delo teh fiksnih in redno izvajanih ritualov je tisto, zaradi česar kraj postane svet za popotnike, ki potujejo po poteh osebnega spomina (gl. Rothenbuhler 2016). Vsak ponovni obisk najinih intervjuvancev bi tako lahko razumeli kot vozlišče ponovljenih performativnih dejanj spominjanja in soočanja z osebnimi spomini, saj podoživljajo svoje prejšnje izkušnje s pomočjo spominjanja efemernosti, kratkotrajnih, na videz povsem nepomembnih in minljivih momentov. To pa jim ponuja neko tolažilno seznanitev, zaradi česar postanejo sicer neoprijemljivi vidiki preteklosti zaznavni in tako zagotavljajo scenarij za individualno hrepenenje in ponovno zamišljanje preteklosti. Prav zato je kraj osebnega spomina primerno obravnavati kot pripoved, torej kot niz pomenov, ne pa zgolj kot turistični kraj z nizom atributov (gl. Lichrou, O'Malley in Patterson 2008).

Soočenja s številnimi vsakdanjimi in na videz minljivimi stvarmi kot znaki preteklosti turistom približajo kraj, ki jih nenehno spominja na prejšnje izkušnje in jim ponuja razloge za ponovni obisk. Z njimi se povezujejo na sentimentalni ravni in jim omogočajo, da podoživijo svojo lastno pripoved o kraju. Na tak način si prisvojijo prostor in rekonstruirajo občutek izgubljenega doma. Gre za proces, v katerem vednost o kraju neobhodno predhodi in informira izkušnjo kraja. A ta pripoved o kraju ni fiksna, temveč implicirana v kompleksni mreži performansov, ki so utemeljeni v posameznikovih spominih in so tako povezani s praksami spominjanja. V teh performansih je posameznikova pripoved o kraju konkretizirana in osmišljena. Izbrana ritualna dejanja popotnikov, ponekod združena v točno določeno sekvenco in za popotnike smiselna le v mreži medsebojnih povezav, tako skozi svoje uprizarjanje validirajo vnovično izkušnjo kraja, ki nazaj stabilizira in krepi posameznikovo pripoved o kraju.

V kontekstu krepitve posameznikove lastne naracije kraja so številni avtorji (Duval 2003; Marschall 2014) poudarjali vlogo potovanja pri medgeneracijskem prenosu avtobiografskih spominov. Podobno so tudi izjave najinih intervjuvancev polne pripomb, ki nakazujejo, da je večletno ponovno obiskovanje določenih krajev globoko vpeto v kulturne naracije družine in zato pogosto udeleženo prav z namenom deljenja spominov na posameznikovo prete-

⁶ Podobno tudi Wertsch (2008) govori o narativni organizaciji spomina – o tem, kako sta kolektivni in individualni spomin vedno narativno konstruirana in implementirana v komunikaciji.

klost z otroki ali pomembnimi Drugimi. Zdi se, da so ponovni obiski krajev osebnega spomina predvsem projekti povezovanja družine prek spominov, ključnega pomena pa je ohranjanje dobre volje družinskih članov. To bi lahko tudi pojasnilo, zakaj so pričevanja polna opazovanj o vedenju otrok in njihovem dobrem počutju, pa tudi zaskrbljenosti, da bi lahko nezainteresirani ali razočarani otroci pokvarili užitek potovanja samega. Iz tega razloga v pripovedovanih intervjuvancev niso bile redke pripovedi o čustvenih stiskah zaradi ohranjanja vseh prisotnih srečnih in tudi povezanih med potovanjem.

Hčerki nista nikoli bili preveč navdušeni nad mestom. [...] Tetike sta bili veseli, ampak meni se zdi, da bolj bonbonov, ki jih je imela na omarici nad televizijo. (S., moški, star 78 let)

Moja hči je veliko počitnic preživela v tem kraju [Prosenjakovci] kot otrok. Sicer se spomnim, da se je vedno pritoževala, da nima nobene prave družbe in da ji je dolgčas. (J. F., ženska, stara 77 let)

Najraje sva s seboj vzela vnuke, pred njimi svoje otroke. Kasneje je njih namreč minila volja, vnuki so pa še imeli željo [...], ker se oni edini še znajo razveseliti nad nečim takim. (A. B., ženska, stara 76 let)

Najina razprava tukaj sovпада s klasičnim MacCannellovim razumevanjem bistva turistične izkušnje. Po MacCannellu (1976/1999: 42) turistična izkušnja temelji na dvojnem procesu – procesu sakralizacije kraje, ki se srečuje s sovpadajočimi rituali turistov. Kljub temu pa je v primerjavi z drugimi oblikami turizma razlika v tem, da je turizem osebnega spomina nenehen proces – je torej serija, ne epizoda. Vsak obisk se prilega povsem individualni, a relativno trajni pripovedi kraja in načeloma v zameno to isto pripoved tudi krepi. A kot sva pokazali, je lahko, ko gre za ponovni obisk kraja, povezanega z avtobiografskim spominom, posameznikova pripoved o kraju pogosto destabilizirana, četudi le začasno, prav zaradi prelomov v sakralizaciji (kraja) in trenj v (družinskih) ritualih.

Sklep: O krhkosti rekonstrukcij izgubljenega doma

Najina študija je bila poskus preseči nekritično privzeto težnjo v turističnih študijah, da se v obravnavah prvenstveno osredotočajo na prostor kot tak. Namesto tega sva pozornost namenili temporalizaciji prostora, spominu in praksam spominjanja. V prispevku sva poskušali združiti študije spomina in študije turizma oz. potovanja ter raziskati, kako so kraji osebnega spomina, kamor se ljudje redno vračajo, narativizirani v njihovih spominskih pripovedih o zgodovinskih časih in prostorih. Če parafrazirava Stefanie Benjamin (2015: 93), sva poskušali razumeti, kako ljudje cenijo ta mesta, in to nama je pomagalo, da »izkoristimo zaznave, povezane z določenimi pokrajinami, in

tako razsvetlimo, kako spomini, zgodovina [...] oblikujejo, kako ljudje ustvarjajo prostor«.

Konkretno se je prispevek ukvarjal z danes negotovim pojmovanjem doma in izmuzljivostjo občutkov vračanja domov ter izpostavil posebno dialektično razmerje med idejo premikanja in pojmovanjem doma, kot se razkriva v fenomenu turizma osebnega spomina. Identificirali sva tri distinktivne registre doživljanja turizma osebnega spomina, ki razkrivajo pomembne ambivalence, neločljivo povezane s temi premiki: a) vprašanje razočaranja in nelagodja ob posameznikovih vračanjih in posledično njegova nenehna pogajanja o pripadnosti kraju, b) posameznikovo nihanje med dvema nasprotujočima si vzorcema prisvajanja kraja, to je obiskovanju kraja kot turistične destinacije proti naseljevanju kraja kot mitskega doma, ter c) trenja v ritualih in sakralizaciji kraja osebnega spomina, ki vsaj začasno destabilizirajo posameznikovo pripoved o kraju.

Kljub omejitvam študije (povezanim z vprašanjem ponovljivosti in nenaključno naravo vzorca intervjuvancev, ki je pristranski glede na starost) ugotovitve vendarle odpirajo dragocene vpoglede v tematiko t. i. običajnega turizma (Larsen 2019). Kot sva pokazali, se hrepenenja in navezanosti na kraj navsezadnje križajo z opisanimi ambivalentami, ki tako delujejo medsebojno in razkrivajo številne negotovosti in nedoslednosti v doživljanju popotnikov osebnega spomina. Popotniki namreč »razlagajo in osmišljajo svoje izkušnje na kraju, izbirajo kraje in/ali ideje, ki so zanje najmočnejše, smiselne ali pomembne«, in to nama je pomagalo pridobiti vpogled v to, kako popotniki ne le osmišljajo svoje osebne spominske krajine, ampak prispevajo tudi k družbenemu spominu krajev (Nelson 2015: 17). Predvsem pa sva tako lahko pokazali, kako posameznikova vsakokratna pogajanja o pripadnosti kraju spomina nenehno odlagajo njegovo mitsko vrnitev domov. Tako sva skozi njihovo spominsko delo in nostalgичne pripovedi pravzaprav odkrivali krhkost rekonstrukcij izgubljenega doma.

Prispevek v splošnem odstira izkustvene napetosti v ponavljajočih se (materialnih in simbolnih) premikih posameznikov in njihovem doživljanju »vračanja domov«, kot se razkrivajo v bolj vsakdanjih, trivialnih turističnih praksah, konkretno v praksah turizma osebnega spomina. Najine ugotovitve problematizirajo hegemonne poglede na turizem in neustreznost statičnih kategorij, značilnih za večino dosedanjih raziskav turizma, s tem pa prispevajo k bolj niansiranemu razumevanju sodobnih mobilnosti v deterritorializiranem svetu. V tem oziru poudarjava nujnost nadaljnje raziskovalne agende sodobnih mobilnosti, ki ni občutljiva samo na prostorske, pač pa tudi na časovne vidike, hkrati pa problematizira dosedanje implicitne dihotomije turističnih študij (kot je na primer biti doma in odmik od doma). In nenazadnje, najin prispevek vabi k nadaljnjemu preučevanju nestabilnih procesov zamišljanja in konstruiranja doma ter pripadnosti v kontekstu raznoterih

oblik življenjskostilnih in turističnih mobilnosti danes, denimo praks vikendaštva, *van life*-a⁷ in podobnih fenomenov. Pojmovanje doma v današnjem svetu hipermobilnosti ni dovolj raziskano, trdi Morley (2001: 427–428) in poudarja, da so to, kar spremenjene okoliščine danes »destabilizirajočega toka« (Morley 2001: 428) terjajo, prav nova razumevanja doma in pripadnosti, ki bi zaobjela vso njuno kompleksnost in inherentna protislovja.

Zahvala

Članek je nastal v okviru programske skupine Družbena pogodba v 21. stoletju (P6-0400), ki jo financira ARRS, in raziskovalnega projekta Oblikovanje novega kulturnega polja v Sloveniji v 1980-ih (J6-2576).

Avtorici se zahvaljujeva študentkam in študentom zadnjega letnika dodiplomskega študija pri predmetu Mediji in kolektivni spomin na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, ki so v študijskih letih 2017/2018, 2018/2019 in 2019/2020 v okviru študentskega projekta pri predmetu izvajali poglobljene intervjuje in tako doprinesli dragocene rezultate k najini študiji.

Viri in literatura

AHMAD, Rafiq in Anne Hertzog: Tourism, Memory and Place in a Globalizing World. *Tourism and Hospitality Research* 16/3, 2016, 201–205.

ASSMAN, Aleida: Four Formats of Memory: From Individual to Collective Constructions of the Past. V: Christian Emden in David Midgley (ur.), *Cultural Memory and Historical Consciousness in the German Speaking World Since 1500*. Bern: Peter Lang, 2004, 19–37.

BARTOLETTI, Roberta: Memory Tourism and the Commodification of Nostalgia. V: Peter Burns, Cathy Palmer in Jo-Anne Lester (ur.), *Tourism and Visual Culture Vol. 1*. Wallingford: CABI, 2010, 23–42.

BENJAMIN, Stefanie: Is This How You Pictured It? Using Photo Elicitation as a Methodological Tool. V: Stephen P. Hanna, Amy E. Potter, E. Arnold Modlin, Perry Carter in David L. Butler (ur.), *Social Memory and Heritage Tourism Methodology*. London in New York: Routledge, 2015, 92–108.

BONNETT, Alastair: *The Geographies of Nostalgia: Global and Local Perspectives on Modernity and Loss*. London in New York: Routledge, 2016.

BONNETT Alastair in Catherine Alexander: Mobile nostalgias: connecting visions of the urban past, present and future amongst ex-residents. *Transactions of the Institute of British Geographers* 38, 2013, 391–402.

BOURDIEU, Pierre: *Praktični čut I*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2002 [1980].

7 Vanlife je angleški izraz, ki označuje stalno ali občasno bivanje v (večjem) vozilu in s tem življenje na poti. Gre za obliko življenjskostilne mobilnosti, ki v sodobnosti pridobiva na popularizaciji tudi zaradi reprezentacij vanlife življenjskega stila na družbenih medijih.

BOYER, Dominic: Ostalgie and the Politics of the Future in Eastern Germany. *Public Culture* 18/2, 2006, 361–381.

BOYM, Svetlana: Nostalgia and Its Discontents. *Hedgehog Review*, 2007 (poletje), 7–18.

COHEN, Eric in Scott A. Cohen: Current sociological theories and issues in tourism. *Annals of Tourism Research*, 39/4, 2012, 2177–2202.

CRAIK, Jennifer: The culture of tourism. V: Chric Rojek in John Urry (ur.), *Touring Cultures: Transformations of Travel and Theory*. London: Routledge, 1997, 113–136.

CRESSWELL, Tim: *On the Move: Mobility in the Modern Western World*. London: Routledge, 2006.

CROSS, Gary: *Consumed Nostalgia: Memory in the Age of Fast Capitalism*. New York: Columbia University Press, 2015.

DAWSON, Andrew in Nigel Rapport (ur.): *Migrants of Identity: Perceptions of 'Home' in a World of Movement*. London: Routledge, 1998.

DOERING, Adam in Tara Duncan: Mobilities for Tourism Studies and »Beyond«: A Polemic. *Tourism Analysis* 21/1, 2016, 47–59.

DUVAL, David Timothy: When hosts become guests: Return visits and diasporic identities in a Commonwealth Eastern Caribbean community. *Current Issues in Tourism* 6/4, 2003, 267–308.

FINE, Elizabeth C. in Jean Haskell Speer: Tour guide performances as sight sacralization. *Annals of Tourism Research* 12/1, 1985, 73–95.

FRANKLIN, Adrian in Mike Crang: The trouble with tourism and travel theory. *Tourist Studies* 1, 2001, 5–22.

HALDRUP, Michael: Laid-back mobilities: Second-home holidays in time and space. *Tourism Geographies*, 6/4, 2004, 434–454.

HANNA, Stephen P., Amy E. Potter, E. Arnold Modlin, Perry Carter in David L. Butler (ur.): *Social Memory and Heritage Tourism Methodology*. London and New York: Routledge, 2015.

HANNAM, Kevin: End of tourism? Nomadology and the mobilities paradigm. V: John Tribe (ur.), *Philosophical issues in tourism*. Bristol: Channel View Publications, 2009, 101–113.

LARSEN, Jonas: Ordinary tourism and extraordinary everyday life: Rethinking tourism and cities. V: Thomas Frisch, Christoph Sommer, Luise Stoltenberg in Natalie Stors (ur.), *Tourism and Everyday Life in the Contemporary City*. New York: Routledge, 2019, 24–41.

LICHTROU, Marian, Lisa O'Malley in Maurice Patterson: Place-Product or Place Narrative(s)? Perspectives in the Marketing of Tourism Destinations. *Journal of Strategic Marketing* 16/1, 2008, 27–39.

LOWENTHAL, David: *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

LOWENTHAL, David: Nostalgia Tells it Like it Wasn't. V: Martin Chase in Christopher Shaw (ur.), *The Imagined Past: History and Nostalgia*. Manchester in New York: Manchester University Press, 1989, 18–32.

MACCANNELL, Dean: *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. Berkeley: University of California Press, 1999 [1976].

- MARSCHALL, Sabine: Personal Memory Tourism« and a Wider Exploration of the Tourism–Memory Nexus. *Journal of Tourism and Cultural Change* 10/4, 2012, 321–335.
- MARSCHALL, Sabine: Tourism and Remembrance: The Journey Into the Self and Its Past. *Journal of Tourism and Cultural Change* 12/4, 2014, 335–348.
- MARSCHALL, Sabine: Touring Memories of the Erased City: Memory, Tourism and Notions of '»Home«. *Tourism Geographies* 17/3, 2015, 332–349.
- MARSCHALL, Sabine: The Role of Tourism in the Production of Cultural Memory: The case of »Homesick« Tourism in Poland«. *Memory Studies* 9/2, 2016, 187–202.
- MEINHOF, Ulrike H. in Dariusz Galasinski: Photography, Memory, and the Construction of Identities on the Former East-West German Border. *Discourse Studies* 2/3, 2000, 323–353.
- MORLEY, David: Belongings: Place, space and identity in a mediated world. *European Journal of Cultural Studies* 4/4, 2001, 425–448.
- NELSON, Velvet: 'Don't Forget!' Social Memory in Travel Blogs from Mostar, Bosnia and Herzegovina. V: Stephen P. Hanna, Amy E. Potter, E. Arnold Modlin, Perry Carter in David L. Butler (ur.), *Social Memory and Heritage Tourism Methodology*. London in New York: Routledge, 2015, 15–30.
- NORA, Pierre: *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. New York: Columbia University Press, 1996.
- PETROVIĆ, Tanja: The territory of the former Yugoslavia in 'the mental maps' of former Yugoslavs: nostalgia for space. *Sprawy Narodowościowe, Seria Nowa* 31, 2007, 263–273.
- PETROVIĆ, Tanja: Zašto je nostalgija važna?: emocije i politička subjektivnost posle socijalizma. V: Lana Molvarec in Tatjana Pišković (ur.), *Emocije u hrvatskom jeziku, književnosti i kulturi: zbornik radova 48. Seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Zagrebačka slavistička škola, 2020, 129–142.
- RADSTONE, Susannah: Nostalgia: Home-comings and Departures. *Memory Studies* 3/3, 2010, 187–191.
- REAY, Diane: From the Theory of Practice to the Practice of Theory. V: Elizabeth Silva in Alan Warde (ur.), *Cultural Analysis and Bourdieu's Legacy: Settling Accounts and Developing Alternatives*. New York: Routledge, 2010, 75–86.
- ROTHENBUHLER, Eric W.: *Ritualno komuniciranje; Od vsakdanje konverzacije do medijsko posredovane ceremonije*. Ljubljana: FDV in ZRC SAZU, 2016.
- SHELLER, Mimi in John Urry: The new mobilities paradigm. *Environment and Planning A* 38/2, 2006, 207–226.
- URRY, John: *Sociology beyond society. Mobilities for the twenty-first century*. London in New York: Routledge, 2000.
- VELIKONJA, Mitja: Lost in Transition: Nostalgia for Socialism in Post-socialist Countries. *East European Politics and Societies* 23/4, 2009, 535–551.
- VELIKONJA, Mitja: Lost planet Yugoslavia: ideološka ambivalentnost na nekdanjo Jugoslavijo vezanega turizma. *Dialogi* 48/9, 2012, 80–93.
- VRANJEŠ, Matej: Place Attachment: A case study of the Bovec region. *Annales Ser. Hist. Sociol.* 14 /1, 2004, 85–96.
- WANG, Qi: Remembering the self in cultural contexts: A cultural dynamic theory of autobiographical memory. *Memory Studies* 9/3, 2016, 295–304.
- WERTSCH, James V.: The Narrative Organization of Collective Memory. *Journal of the Society for Psychological Anthropology* 36/1, 2008, 120–135.
- WILLIKSEN, Solrun in Nigel Rapport (ur.): *Reveries of Home: Nostalgia, Authenticity and the Performance of Place*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2010.
- ZEI, Vida: Esej o nostalgiji in Titu v Mercedesu. *Javnost/The Public* 7 (supplement), 2000, 191–198.

Personal Memories in Tourism Practices: Nostalgia and the Sacralization of Memory Sites

As it has been common to understand tourist practices as driven primarily by aspirations for escape and a quest for out-of-the-ordinary experiences, numerous more mundane tourist practices, among them personal memory tourism, have thus been excluded from the hegemonic views in tourism studies. In this research, we are particularly interested in how practices of remembering and recurring patterns of physical mobility to the same place, fuelled by distinct autobiographical memories, work to consolidate one's sense of home, belonging, and identity. Categories of 'home' and 'away' have become very obscure and elusive in these cases, as nostalgic trips to personal-memory sites constitute both a tour away and at the same time towards (mythical) home or, in Radstone's (2010) terms, 'home-comings and home-departures'. Moreover, the study attempts to move beyond the unreflectively assumed tendency in tourism studies to focus on the place as such. Instead, the authors foreground the temporalization of place, memory, and practices of remembrance. The authors analyze the experience of recurring journeys to personal memory sites as articulated in autobiographical memories and nostalgic narratives of the residents of Slovenia, gathered through semi-structured interviews. Grasping the experiential tensions inherent in these movements, the authors identify three distinct ambivalences: 1) the dialectic between the longing and the disenchantment, including the questioning of belonging to a place, 2) the oscillation between two opposing patterns of appropriating the place (navigating the place as tourist site vs. inhabiting the place as mythical home), and 3) the frictions in family rituals and site sacralization, which destabilize personal nostalgic narrative of the place at least temporarily. The findings emphasize that these persistent ambivalences in experiencing personal memory sites repetitively delay one's return to (mythical) home, thereby indicating the fragility of reconstructions of (a lost) home. The authors conclude that there is a special dialectical relationship between the idea of movement and the notion of home that is articulated in the phenomenon of personal memory tourism. In general, the study problematizes hegemonic views on tourism and the inadequacy of static categories characterising most tourism research to date, and aims to contribute to a more nuanced understanding of contemporary mobilities in a deterritorialized world.

